

9. Vagyoni és kereseti viszonyok. Cselédügyek, árak.

A birtokosok éhhetetlensége és károsodása. — A jobbágyok kiszarollatása és jó módja. — A város ügyefogyottsága. — A réti haszonvét és a rétosztás. — Panaszok a szegénység felől. — A gazdagságra s könnyű megélhetésre törekvés. — A vagyonosság fokozatai és forrásai. — A jobbágytelkek megosztása. — A vagyon nagyobb része a jóságban fekszik. — A házak, tanyaépületek és bútortat értékei. — A bérletek jövedelmezősége. — A házközösség és az örökösödési törvény hátrányai. — A végrendelkezés és a jótékony hagyományok. — Testvérek osztóása. — A zsellérség kereset-hiánya és nyomora. — A szorgalomhiány. — A gazdálkodás hibái és csapásai. — A cselédügy. — A házi ipar alább szállása. — A földosztások. — A mezei munkások, iparosok, napszámosok és cselédek bérei. — A cselédség fékezése és fogadása. — Az inségesek segélyezése. — Az egyházak hagyományai. — Koldúsügy és a szegények gondozása. — Az árak története.

A villongós idők és a nemes urak hivalkodó s mulatozó kedvteléseik országsszerte megrontották a földbirtokosok anyagi helyzetét, ámbár tudvalevő, hogy legnagyobb részek jóságai a háborún kívül az ellenkirályok és a velélytársak hatalmaskodásainak, a hitelezők követeléseinek s a rossz közbiztonságnak is áldozatául estek.

E miatt nemcsak a kisebb módú köznemesek, hanem olykor a leggazdagabb főurak is szorultságba jutottak s kénytelenségből, vagy hazafiui lelkesedésből a végházakba, katonasághoz, vagy a

nagyok udvarába húzódtak, hogy életüket fenntarthassák. E vagyontalan, élni és keresni képtelen emberek — szövetkezve a hajdúkkal és más garázdákkal, mindig készek voltak a hadi kalandokra, a rabló portyázásokra és fosztogatásokra, melyekkel a lakosság munkás és békeszerető részét, a szegény földmíves jobbágyságot, minden igaz ok nélkül folytonosan rémitgették és károsították. Így aztán a népnek, habár a régi elmenekült földesuraknak való szolgáltatásoktól legtöbbször megszabadult is s habár a határt és a beltelket szabadon használhatta, a terhek nyakára szakadtak, mert nemcsak a töröknek, az országnak, a vármegyéknek, a püspöknek és a saját közösségének adózott, hanem megmaradt szerzeményét sem mondhatta magáénak az erőszakos katonai tolvajok és rablók miatt, a mint ezt tárgyalásunk folyamán tűzetesen előadtuk s a mint erről az egykorú értesítések és panaszok országserzte szóltak.¹ »A legtermékenyebb mezőségek és falvak most zord pusztaságban és iszonyatos | 1686. elhagyatottságban hevernek, mivelhogy e zablátlan és vad népnek« (a törököt érti) »abban telik kedve, hogy mindent elpusztítson, elrontson és megsemmisítsen, a mit más nagy fáradsággal és szorgalommal létesített: ő maga pedig semmit sem alkot, sem épít, sem javít.« Ezek szerint a föld népét mindenfelől zsarolták, fosztották és ínség e juttatták, sőt a jobbágyság az ellenség rettentései miatt magát mutatni sem merte s földjét igen gyakran műveletlenül is hagyta. Közben-közhen, mikor a fosztogatók hosszabb időre elmaradtak, vagy az új katonai földesurak megtudták védni tőlök a határt, nyugodalmas napokat is látott a város, a mikor lakói

¹ P. C. B. Han, Alt und neu Pannonia. Nürnberg 1686. V. ö. az 1536. 26. és az 1542., 1543-ki debreceni és gyulai országgyűlések határozataival, Fraknóinál.

kevés munkával élhettek, a csekély összegeken bírt, vagy ingyen használt pusztákon sok jószágot tarthattak s szemlátomást gyarapodtak, a minthogy öltözködésük is jólétről, sőt fényűzésről tanúskodott. Ilyenkor jegyeztették fel a városról a váci püspökök adólajstromukba, hogy »jó lakóhelynek mondják«, s ilyenkor tehettek szert barmaik és a termékeny föld után koronként gazdagságra is, mint ezt a pereskutasiaknál láttuk, kiktől, mikor a kóbor katonák feldúlták, ezek na- | 1586. gyobb értékeket képviselő ruhadarabokat, ékszereket, házi berendezéseket és készpénzt is raboltak el.¹ Fő jövedelem forrásuk a szántás-vetés s főképp az állattenyésztés volt, de némelyek ezt sem használták ki, mert mint fentebb láttuk, a gazdák csak épen annyit vettek, amennyi a család fenntartására szorosan megkívántatott. Fecskésen péld. $\frac{1}{2}$ —5 hold vetésök volt, barmot nem tartottak, csak 4 gazdának volt összesen 110 drb juha. Hasonlóan állott a földváriak s a többi községbeliek gazdálkodása is.² A török kiűzetése és az újratelepülés után csakhamar újra beköszöntött a jólét a város falai közé, mert a Rákóczi forradalmának hullámaintól nem kellett sokat szenvednie. Ezért történt, hogy ennek lezajlása után képesek voltak több mint tíz esztendőig egyszerre két földesurnak is adózni, csak hogy békében maradhassanak.

A város azt az alkalmat, melynél fogva magát Schlicktől örökre megválthatta s a határt és az úri jogokat olcsó áron önmagának megszerezhetné volna, együgyűségből nem ragadta meg. Hasonlóképp' kellő kihasználás nélkül szalajtott el azt az időszakot is, mialatt Károlyi Sándortól és

¹ Az elrablott holmik jegyzéke az Orsz. ltrban, Lymbus. (1686. nov. 23-ról.)

² Lásd a gyulai vár számadásait ez időről.

Ferenctől a földesúri haszonvételeket csekély taksáért bérbe vette. De a maga területén kívül használta s illetve bérelte jó darab ideig Oros-háza, Komlós és Szentfornya határait is.

Fentebb láttuk, hogy a helyi határból idővel mennyi maradt a lakosság kezén s látni fogjuk, hogy mennyi hasznot vett abból az állattenyésztés és földmivelés révén: itt kissé tüzetesebben kell megemlékeznünk a réti haszonvétetről. Ez a török világban s később is egészen a lakosság kezén volt. A taksafizetés után Károlyi Ferenc meghatározta, hogy a nádvágók minden kasza után 30 krt fizessenek, mi által a vágás szabaddá tétetett bármely időre, s csak később szabott határidőt az uraság annak megkezdésére, eltiltván az időelőtti vágást. Az urbárium homályosan intézkedik az egészről, sehol meg nem nevezi a rétet, melyet tehát a puszták alá kell vonnunk, a nádlásról azonban annyit mond, hogy azt az uraság a fáizás helyett megengedi oly feltétellel, hogy minden egész házhelyes jobbágy tartozzék az uraságnak 40 kéve nádat vágni és szállítani, a kisebb módúak pedig arányosan kevesebbet. A királyi rendeletek azonban pótolták az egyébként is sok kifogás alá esett urbárium hiányait s a lakosság az olyannyira szükséges nádat, gyékényt és fűvet azontúl is vághatta a réten. A rét alatt pedig, mint a bevezető részben is tárgyaltuk, csupán a tiszai rétséget értették, melyet 6786 vágó ember területre számítottak, habár | 1770. a nev. termékeket a határ más részein is (Cigányjárás, Rárós, Kutas stb.) találhatták és vágták is. A legtöbb nád azonban mégis a tiszai részen, nev. Gorzsán, Batidán, Rétkopáncson, Szekirályon és Körtvélyesen termett. Minthogy a termés legnagyobb részét fűtésre használták fel, egyéb célokra ritkán maradt elég, úgyhogy a lakosok a szomszéd területeken is vágták, vagy bérelték

azt. Mikor Márton napja elérkezett, a tanács felszabadította az addig tilalom alá vett rétet s szabaddá tette a nádvágást. Minthogy azonban a város tilalmát a lakosság, s legtöbbször magok a városi alkalmazottak is, főleg a fűkaszálásra nézve, áthágták, később az uraságot kérték meg, hogy ő szabadítsa fel a rétet. Ettől fogva tehát lassanként az | 1761. uradalmi tisztek kezébe ment át a végrehajtó hatalom e tekintetben is. A tanács ápr. 24-ike után évről-évre kijelöltette, hogy mely területek hagyasának meg kaszálóknak, előre felmértette és feldűlőztette azokat, kiharcolta onnét a sertéseket és marhákat: június vége felé pedig a tiszttartó 10 irthokot adott az esküdtek mellé, kik 10 csoportba oszolván, mindenik lakosnak kimérték a maga illetőségét, egy telkes jobbágnak 3 láncot, mesterembernek s nagyobb bérlőnek 2, kereskedőnek és házas zsellérnek 1, házatlanoknak $\frac{1}{2}$ láncot sors szerint, de kinek-kinek lehetőségig kívánsága szerint való területen. Külön »nyilast« kaptak a megyei és városi tisztviselők (1—12 lánc), korcsmárosok stb.¹ | 1820—1840.

Kétségtelen, hogy a nép az istenáldotta határnak nem tudta elég hasznát venni s első sorban ezért maradt szegény. De a lakosság nagyobb részének ebből a földből semmi sem jutott. Nem csuda tehát, hogy akkor is, mikor a földesúri haszonvételeket egészben véve a város bérelte, biráink kifogyhatatlanok voltak földesuraikhoz írott leveleikben a nép szegénységének emlegetésében, mely nem bírja a sok fizetést: ámbár valószínű, hogy nem lehet minden szavukat készpénznek venni. Ez időből a vagyoni állapotot a következő | 1731. táblázat tünteti fel:

¹ Lásd különösen az 1831-diki rétosztási szabályzatot.

1431

T i z e d	Gazdák szá- ma	Malom	Ökr	Szarv-marha (Tehén stb.)	Ló	Juh	Sertés	Pálinkafőző üst	Vadszám
Tarján	192	3	172	685	516	1670	301	7	1430 ^{1/2}
Tabán	140	1	136	365 ^{1/3}	224 ^{1/2}	1139	268	3	1151
Kis-utca	156	—	172	539 ^{1/2}	375	1440	291	—	1106
Uj-utca	206	—	170	549	343 ^{1/3}	874	270	4	1140
Oldalkosár	106	—	190	832	451	2127	415	2	1236
Összesen :	800	—	840	2970 ^{5/6}	1909 ^{5/6}	7250	1545	16	6063 ^{1/2} ¹

E szerint átlag esett mindenik gazdára kb. 5 szarvasmarha, 2 ló, 10 juh, 2 sertés.

Jó módúaknál a jószágállomány többlete képezte a különbséget. Így ez időben Pap Jánosnál találunk a vetéseken, szállási örökségeken 14–16 ökrön, 10 nyomtató lovon kívül kezes és méneses lovat 40–50 drbot, göbolyös ökröt és marhát 80 drbot, sertést a nyájon 50 drbot, hizottat 12 drbot, 3–400 drb juhot, 2–3 verem gabonát, 1 vagy 2 malmot és szőlőt. A városi házaknál a szükséges bútorokon és házi eszközökön kívül rendszerint nem hiányzottak a szalonna oldalak, a fehér ruhának, ponyvának és zsáknak való végvásznak, szúnyoghálók s több-kevesebb készpénz. A lakosság nagyobb része azonban — mint a végrendeletek mutatják, — igazi szegénységben élt s oly kevés, vagy éppen semmi vagyonnal sem rendelkezett, hogy a sűrűn következő rossz évek rendszerint az ínségnek és éhenhalásnak állították elébe.

Ferenc gróf maga is elszomorodva tapasztalja, hogy a város »szemmel láthatóképen 1756. desoláltatik« s képtelen a fejlődésre: azért elvonta

¹ V. lt. Rvi. 3. cs. 9. sz.

tőle a soha többé meg nem nyert javakat s idővel behozták az úrbéri személyes szolgálatokat és terheket. Ettől fogva tehát a vagyonszerzés természetes ösztöne csak az ekkép felállított úrbéri határok közt működhetett, a szerint, a mint abban az egyéni életrevalóság, szorgalom és természetes józan értelem segítette embereinket. E tényezők mellett még mindig megmaradtak és érvényesültek a kedvező talajviszonyok, a kiterjedt határ, a szabad legeltetés, a rét és a vizek használata is, melyek az ebbeli törekvéseket nem nagy fáradság mellett sikerrel koszorúzhatták, annyira, hogy a hivatalk, az ipar és kereskedelem embereit is félig-meddig a mezőgazdaság terére csalogatták, kiknek a földesúri, a talaj és a földrajzi viszonyok által nem támogatott foglalkozásuk úgyis kevés járult a közvagyonosodás emeléséhez, míg az előbbi téren a földesuraság önként és ingyen nyújtotta a megélhetés és a boldogulhatás feltételeit: a külső és belső telket (tanyai és városi házhelyet), szőlőföldet, rétet (tűzrevalót), marhalegelőt, mely utóbbi különösen becses volt, mert a marhából lehetett leginkább pénzelni, úgyhogy ily módon a lakosság nagyrésze a maga megerőltetése nélkül is élhetett és gyarapodhatott. A közönség és előljáróság, azonban mindezzel nem volt megelégedve. Összeírások alkalmával soha sem mulasztotta el ennek kifejezést adni s javai és jövedelmei egyrészét lehetőségig eltitkolni. Egy ilyen alkalommal a bírák a 1769. következő vallomásokat írták jegyzőkönyvbe: Vannak a lakosoknak igen keskeny földön ültetett szőlők; szántóföldjeik és kaszálóik is igen szűkön. A fő jövedelmet a marhatartás adja, de a marhákat már a földesúr engedelméből kiarendált pusztákon tartják. Ezek nélkül a szegénység meg sem élhetne. Van a városnak a maga földjén egy kis nádas rétje, de az igen kevés hasznot ad.

Némelyeknek van szárazmalmuk és pálinkafőző kazánjuk. Mikor a város alatt levő Nagy-tó a Tiszából megtelik, némelyek halászhatnak abban s valami kis jövedelmet ez is ad. De igen sok kárt okoz az árvíz. Gabona cladásból és sóval való kereskedésből semmi hasznót sem veszünk, a gyümölcsfák után sem, mert ezek csak 3—4 esztendőnként teremnek stb.¹ Ugyanekkor azonban egyes lakosok vagyoni állapotát követke- | 1770. zően ismertették: »Egy jobb módú gazda tart a pusztán 84 gulyabeli marhát, 18 méneses lovat, 30 göboly ökröt, a nyomáson pedig 8 ökröt, 3 fejős tehenet, 4 kocsis lovat, 28 sertést, juhot a pusztán és a nyomáson 280 drbot. A középszerű gazdának van a pusztán gulyabeli marhája 36, méneses lova 11, göboly ökre 12, a nyomáson jármos ökre 6, fejős tehene 3, sertése 16, juha mindkét részen 110. Az alább való gazdáknak a pusztán 1 gulyabeli marhája, a nyomáson 1 fejős tehene és 2 kocsis lova.«² A bevallások utóbbi részénél, mivel azok most nem adó alá, hanem az urbáriom behozásának munkálataihoz voltak felhasználandók, a bírák nemcsak hogy alól nem maradtak a valóságon, hanem aligha túl is nem léptek azon, legalább egyéb nagy számban fennmaradt összeírások, végrendeleti és becsükönyvek adatai s az osztályokról szóló tanácsvégzések ezt tanúsítják.

Mindezekből egyebek közt az is kitűnik, hogy ritka gazda volt, akinek nagyobb összegű tőkepénze lett volna, úgyhogy mikor ilyenre volt szükség, rendszerint idegen helyről kellett hozni. Maga a szegénység nem is igen vágyott sok pénzre s ezért keresete és szolgálata bérét is jobbára terményekben és ruházati cikkekben kötötte ki.

¹ A megyei összeíró küldöttség jelentése 1770. nov. 23-ról V. lt. Rvi. 2. a. csomó, 2. sz. (Csongr.m. Itrában is.)

² U. o.

Egyébként, mint az előző fejezetben kifejtettük, a földművelés még ekkor nem volt az a jövedelmi forrás, melyből a közönség meggazdagodhatott volna; a nagyobb tőke- és vagyonszerzés lényeges kellékei közül az üzleti hajlam, a tervező és számító képesség, az élelmesség és vállalkozási bátorság hiányzott is a lakosságnál, a szorgalom sem volt általános s csupán a takarékoság volt meg teljes mérvben. Egyesek boldogulása ily helyzetben főképp az uradalmi tisztek és a városi előljárók kedvezésétől függött. Aki több jószágot hajthatott a legelőre és többet kapott a kaszálókából: az gyorsabban boldogulhatott. A legeltetés kihasználásáról ugyan szabályt hoztak, hogy t. i. kit hány jószág legeltetése illessen? de azt e keretben nem tartották meg s a visszaélések napirenden voltak, melyeket a legelő jószágok koronkénti felülvizsgálata sem szüntetett meg. A XVIII. század első felében a város maga kezelvén a földesúri haszonvételeket, e révén többen illetéktelenül is nagyobb vagyponhoz és keresethez jutottak. Az előljárók sok gazdától nem szedették be a dézmát, és taksát, úgyhogy 1753/4-ben csak a dézma után 764 frt kárt állapítottak meg a város terhére. Mások a város állat- és termény-gazdálkodásából húztak jogtalan hasznot. A kaszálóból pedig a szegénységnek alig jutott valami, mert azokat 1762. előtt a jobb módúak magok közt osztották ki. De mivel a vagypon okszerű kezeléséhez és megtartásához igen kevesen értettek s a hamisan gyűlt vagypon nem szokott állandó lenni, a hirtelen meggazdagodottak és azok ivadécai is csakhamar szegénységbe estek vissza.

A házas és földes gazdák száma már a XVIII. század harmadik évtizedétől kezdve kevesebb volt a házas és házatlan zsellérékéénél. Ugyanis :

1701-ben	telkes	gazda	volt	110,	zsellér	53.	
1720-ban	»	»	»	311,	»	13.	
1729-ben	»	»	»	695,	»	139.	
1731-ben	»	»	»	800,	»	—.	
1759-ben	»	»	»	2228,	»	725.	
1772-ben	»	»	»	—	»	—	ház és földnél- küli zsellér 3.
1789-ben	»	»	»	2052,	»	2133,	» —.
1808-ban	»	»	»	—	»	—,	» 773.
1813-ben	»	»	»	—	házas, föl- detlen zsel.	2268,	» 725.

A jobbágy telkek megoszlásáról már fentebb (2. fejezet) szólottunk s az ottani adatokból szám szerint kitűnik, hogy a nagyobb földbirtokok hány gazda közt s minő arányokban voltak megoszolva? Látjuk azokból, hogy 1, 2, 3, 4-száz holdas gazdák nagyobb számmal voltak, sőt volt, igaz, hogy csak egy, kinek földje a 800 holdat is megközelítette. A legnagyobb érték azonban a gazdasági állatokban feküdt. A többi vagyon ezekhez képest csekély értéket képviselt. Mindazáltal még a földesgazdák közt sem volt a jólét általános. Így 1731-ben 800 földes gazda volt a városban s ezek mindegyikére átlag csak 5 szarvasmarha, 2 ló, 10 juh, 2 sertés esett. Harminc évvel később a 1761. tanyákról és földekről készített s az uradalmi mérnök által hitelesített lajstromból azt látjuk, hogy a városbeli 700 gazda közül 197-nek volt földje 500 lánc fölül és 39-nek 1000-en felül. A legnagyobb gazdák voltak: Dezső István Kis-utcában, Czeglédi István és Pál Kis-utcában (egyenként 2500 lánc, taksa 50 frt), Szabó Gergelyné Kis-utcában (2401 lánc, taksa 48 frt 2 dénár), Szabó Mihály Tabánban (2116 lánc, taksa 42 frt 32 dénár).¹ A legtöbb gazda hagyatéka ez évben 10–12 szarvasmarha, néhány ló és sertés, 10–14 juh, néhány

¹ Az összeírás a gróf Károlyi nemz. bpesti Itrában 36. fiók, 45. a. sz.

(25—200) út szőlő s némi készpénz, mely utóbbi 700 frtnál többre rendszerint nem ment. Termény csak a jobb módúaknál maradt számottevő. Egy volt, kinél a gulyabeli ökrök értéke 544 frtra rugott. Még csekélyebb értéket képviselt a házi berendezés. Erre nézve a jobb módú nemesi családok háztartásának ismertetése végett szóról-szóra közöljük az öreg Török István javainak hivatalos összeírását: »Két ló, egyik 12 frt 9 garasos, a másik 15 frt 1 máriásos, 1 kocsi, 4 ökör, 2 negyedfű tinó, 5 öreg tehén, 1 harmadfű tinó, 1 rugott kanca bornyú, 1 ökör-bornyú, 5 zsák őszi búza vetés, szalonna, hárj, 2 köb. buza, 3 köb. árpa, gyeplű, hám, istráng 5 drb, suba, szűr, ködmön, csizma, fejsze, kasza, kapa, vasvilla, favilla, 1 pár rudas fa, 4 új zsák, bolti tarisznya, egy tarisznya tarhonya, egy tarisznya lencse, fél véka lenmag, 14 pászma fonál, 1 $\frac{1}{2}$ akó káposzta, bőrkapca, csizmaszár, 2 kosár, 2 pár kés, félkéz puska, borotva kövestűl tartóstu, egy dézsa mész, egy kosár hagyma, három új tekenő, 2 tál, serpenyő, 1 itcés üveg, egy Balassai könyv, 2 gaty, 1 $\frac{1}{2}$ szál dunai deszka, egy fűrű, két ágyszék láb, 13 frtos kocsi.«¹

E jegyzékből azt gyaníthatjuk, hogy Török ez időben maga már aligha gazdálkodott, mert azok, kik még ezt tették, nagyobb mennyiségű jószágállomány és gabonakészlet stb. felett is rendelkeztek. Így egy módosabb gazdának volt 9 jármos | 1755. ökre, 80 barmos marhája, 20 bornyúja, 16 kocsi és ménes lova, 150 juh és báránya, 10 öreg sertése, 19 malca, 1 háza, 1 malma. 70 akó bort termő szőlője, készpénze 1201 frt. De volt adósság is, a porción és cselédek (3—4) bérén kívül 476 frt.² A XIX. század eleje táján a | 1794—1818.

¹ V. tjk. II. 575.

² U. o. 242.

családok vagyoni értéke földön kívül csak 14 esetben emelkedik 1600 frton felül, 152 felbecsült ház között 25-nek értéke alól marad a 100 frton, a legtöbbé 4–8 száz frt közt ingadozik. A szállási örökségeknél (tanyai épületek) 210 háznak $\frac{1}{4}$ része 100 frtig nem emelkedik, $\frac{1}{4}$ része 100–200 frtig, $\frac{1}{4}$ része 200–400 frtig, $\frac{1}{4}$ része 400 frtnál többre rug. A városi ház bútortatát általában 100 frtra becsülik s csak egy alkalommal 400-ra. Még a gazdasági állatok összes értéke is legtöbb esetben (26 eset közül 20-nál) alatta van 100 frtnak.

Az egész lakosság vagyoni helyzetét részletesen tükrözteti vissza a földesúr számára készített következő kimutatás:

A város összeírásának sommás kivonata 1785-ről.¹

	Házak	Telkek	Jobbágyok		Zsellérek		Karácso- nyi adó		Bonyuért		Kilenced váltása		Nád vált- sága		Elengé- dés		Fizet összesen	
			Megváltott	Leszolgált	Meg- váltott	Le- szolg.												
	száma	száma	száma	száma	száma	száma	Rf.	Den.	Rf.	Den.	Rf.	Den.	Rf.	Den.	Rf.	Den.	Rf.	Den.
Tarjáni tizedben jobbágy	214	251 ⁴ / ₈	10760	2318	—	—	201	20	12	57 ⁴ / ₈	1006	—	201	20	1076	—	4862	97 ⁴ / ₈
Zsellér	227	—	—	—	2991	1041	—	—	—	—	—	—	—	—	149	55	675	65
90 házatlan zsellér	—	—	—	—	648	432	—	—	—	—	—	—	—	—	32	40	97	20
Tabányban jobbágy	232	249 ⁶ / ₈	10523 ¹ / ₂	2463 ¹ / ₂	—	—	199	80	12	48 ⁶ / ₈	999	—	199	80	1052	35	4800	13 ⁶ / ₈
Zsellér	212	—	—	—	2668	1130	—	—	—	—	—	—	—	—	133	40	612	20
105 házatlan zsellér	—	—	—	—	787	473	—	—	—	—	—	—	—	—	39	35	118	05
Kis-utcában jobbágy	136	172 ⁴ / ₈	7548	1422	—	—	138	—	8	62 ⁴ / ₈	690	—	138	—	754	80	3375	02 ⁴ / ₈
Zsellér	81	—	—	—	1146	312	—	—	—	—	—	—	—	—	57	30	252	90
55 házatlan zsellér	—	—	—	—	457	203	—	—	—	—	—	—	—	—	22	85	68	55
Oldalkosárban jobbágy	66	97 ⁷ / ₈	4470	619 ¹ / ₂	—	—	78	30	4	89 ³ / ₈	391	50	78	30	447	—	1959	99 ³ / ₈
Zsellér	59	—	—	—	902	142	—	—	—	—	—	—	—	—	45	10	194	30
32 házatlan zsellér	—	—	—	—	260	124	—	—	—	—	—	—	—	—	13	—	39	—
Uj-utcában jobbágy	306	312 ⁴ / ₈	13283	2947 ¹ / ₂	—	—	249	70	15	60 ⁵ / ₈	1248	50	249	70	1328	30	6054	40 ³ / ₈
Zsellér	283	—	—	—	3547	1529	—	—	—	—	—	—	—	—	177	35	815	05
181 házatlan zsellér	—	—	—	—	1373	799	—	—	—	—	—	—	—	—	68	65	205	95
Palotai-utcában jobbágy	112	97 ² / ₈	3980	1077	—	—	77	80	4	86 ² / ₈	389	—	77	80	398	—	1855	46 ² / ₈
Zsellér	88	—	—	—	1022	544	—	—	—	—	—	—	—	—	51	10	241	30
77 házatlan zsellér	—	—	—	—	386	538	—	—	—	—	—	—	—	—	19	30	57	90
33 haszonbérlo	15	62	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1206	52 ⁴ / ₈
Kiadott maradvány föld	—	133 ¹ / ₈	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1388	85
Egész összeg	2031	1376 ¹ / ₈	50564 ¹ / ₂	10847 ¹ / ₂	16187	7267	944	80	59	05	4724	—	944	80	5865	80	28881	42 ⁴ / ₈

¹ Eredetije a gróf Károlyi nemzetség bpesti levéltárában, Vásárhely alatt.

A vagyoni állapotra nézve tájékozást szolgáltat az is, hogy az 1808-diki nagy tűzvészben 284 károsult lakosnak, a becslés szerint, 508091 frt értéke veszett oda, a mi egyenként átlagos 1789 frtot mutat. A földművelés külterjességével együtt nőtt a gazdák terménykészlete is. Így Banga Pálnak, kinek | 1793. szállási épületeit csak 140 frtra becsülték, a szálláson már 20 verme volt, melyekből 17-et tele találtak. Revesz Pál, a később főbírószágra jutott | 1840. mészárszék-bérlő, javait, maga a tanács így értékelte: ház (a piactéren, a Hmvásárhelyi takarékpénztár mostani sarok bérháza helyén, földszintes kőépület) 15000 v. frt, $3\frac{1}{8}$ házhely föld 10000 frt, 1400 birka 10500 frt, marhák és lovak 11500 frt, összesen 47000 frt.¹ Revesz Pálnál még vagyonosabb volt a már többször említett jobbágy gazda, Varga Pál, kinek birtokában volt halálakor a városi ház 2 konyhával, 2 kamrával, pincével, életés ház, kút, 2 istálló, 2 szín, kukoricás góré, sertés- és lúd-hízlaló ólak és házi kert, továbbá 2 szárazmalom, 5 palásztá szőlő, 232 p. frt, 21 drb arany, kötveleken több mint 50000 frt s 34 drb arany, ezeken kívül a házi berendezés, melyet fentebb láttunk, a jószágok és a földek. Általában a bérlet (föld, korcsmáltatás, mészárszék, halászat) egyik legjobb módja volt a vagyonszerzésnek, mégis a bennszülöttek azt legtöbbször idegeneknek engedték át.

A családok szláv módra sokáig házközösségben élvén, ez által a vagyon kevésbé forgácsolódott el, de a keresetképes családtagok szerzési és takarékosági buzgalmának is szárnya volt szegve. E részben az örökösödési törvény is hátrányosan hatott, mert az ősi házat és tartozékait s a szőlőt

¹ Mai értéke a vagyonnak mintegy 104000 kor.-ra tehető.

eladni nem volt szabad, még akkor sem, mikor az előnyös lett volna s a családfő csupán saját szerzeményeiről végrendelkezhetett, a gyermektelen özvegy mit sem kapott a férj vagyonából, mely ez esetben az atyafiakat illette, míg ha fiak voltak, ezek egyenlően osztoztak, de az ingóságokból egy részt hagytak anyjuk kezében is, vagy ennek tartását valamelyik testvére bízta, kinek e címen külön javadalmazást adtak. A lány a kiházásítással kapta meg a magáét (a ruha-, ágy- és csekély bútorneműeken kívül rendesen egy fejős tehén) s az osztozáson már csak a hagyatéki ágyneműeket követelhetette. A teljesen magvaszakadtak és végrendelet nélkül elhaltak vagyona az uraságra szállott, kinek ép' úgy, mint az egyházaknak, a végrendelezők legtöbb esetben hagytak valamit, mit ha maguktól nem akartak volna, emlékeztették őket erre a végrendelet írást teljesítő városi jegyző és az uradalmi tisztt, kiknek jelenléte nélkül végrendelezni nem volt szabad. Ha a testvérek nem akarták a vagyonközösséget fenntartani, a bírák előtt megosztottak a beltelken, elhasogatták azt, vagy a legidősebb kielégítette abból testvéreit. Testvérek gyermekei már rendszerint felbontották a házközösséget, melyből az együtt élőkre annyi sok civakodás és sok keserűség háramlott, hogy a bírák alig győzték eligazítani, úgyhogy nemritkán maguktól is kimondták annak megszüntetését.

Mindent összevéve, mondhatjuk, hogy a telkes jobbágyok általában véve kevés anyagi gonddal élhettek, sőt sokan közülök jólétnek és gazdagságnak örvendtek. De nem így a jóval nagyobb számú, csekély birtokú gazdák, s a földetlen és marhanélküli zsellérek, kiknek, ha az időjárás kedvezőtlen volt, vagy más váratlan csapás jött, rendszerint a nélkülözés és nyomor jutott osztályrészül. Némelyeket a házközösség megszüntetése is a pusz-

túlás szélére juttatott, akikben tudniillik kevesebb volt a szerzési képesség és a takarékoság. A szorgalom általában nem állott kellő arányban a népesség gyors szaporodásával, sem a kereseti viszonyokkal, sem a jobbágyság használatába bocsátott földterület mennyiségével, mely utóbbi időkben inkább fogyott, mint növekedett. Ha még mindezekhez azt is oda tudjuk, hogy a földművelést csekély hozzáértéssel és eredménnyel űzték s hogy a nép az okszerűbb gazdálkodás érdekében adott tanácsok és útmutatások előtt bedugta füleit s azoknak ellenszegült, hogy a szárazság majd minden 3–4-ik esztendőben beköszöntött s inséget hozott a lakosságra: könnyen érthető, hogy miért szaporodott meg a népnél a vagyon- és keresetnélküliek száma, miért vált ennek természetévé az elégedetlenség és háborgás s miért jutott abba a gyámoltalanságba, hogy ilyenkor a két utolsó században rendszerint közsegélylyel kellett támogatni és kitartani, hogy itt, a magyar Kanahán közepén, éhen ne vesszen! Mert kereset csak a mezei munkából volt s abból is kevés, mivel a külterjesen űzött gazdálkodás csekély kézi munkával járt s a mieink ennek egyrészét is átengedték a vidékieknek, kik a részeséget és a napszámot a gazdákra nézve rendszerint előnyösebben vállalták el.

A tisztviselők anyagi helyzetéről is kevés jót mondhatunk. Ezek mindenkor szegényebbek voltak a gazdáknál. Egy tőkepénzes (Varga Pál) nagyszámú adószai névsorát végig tekintvén, azt láthatni, hogy köztök legnagyobb számmal ők állanak.

Hasonló jelenség volt tapasztalható a cselédügynél, amennyiben sok szegény szülő sem munkára nem küldte, sem el nem állította gyermekeit, úgyhogy a helytartótanácsnak, a vármegyének, földesuraságnak és bíráknak minduntalan szorítaniok kellett őket erre. E célból tízedenként

esküdtek járták fel a házakat, összeírták és számon tartották a heverőket s az engedetlen szülékre és gyermekekre olykor 12—24 pálcabüntetést szabtak ki, melyet azokra is kiróttak, kik a nyomozásban kellő segítséget nem nyújtottak.¹ A szegény emberekre nézve azonban egész télen át alig volt valami munka. Azok az edzett és erős tagok, melyek kitaratása és munkaképessége bámulatos, most tétlenségre voltak kárhozíthatva. Az emberek házaikba bújva fátumszerű önmegadással és lemondással megnyugodtak a semmittevésbe és koplálásba s várták a készet, úgyhogy a tanácsnak meg kellett parancsolnia, hogy gyülekezzenek a piacra, hogy a gazdák könnyebben rájuk találhassanak.² Csak természetes volt tehát, hogy a rác, oláh és tót pásztorok és cselédek mindig kaptak nálunk alkalmazást s a juhászok a korszak nagyobb részében, főképp az oláhokból teltek ki. A szőlőművelés, nád-vágás és halászat a munkaerőnek csak kis részét foglalkoztatta. Szekerezésre, fuvarozásra még kevesebb kellett. Házi ipar, a fonást-szövést kivéve, melyet egészen asszonyok végeztek, a legtöbbre nézve ismeretlen volt. Maradt egyetlen jövedelmi forrásnak a föld, melynek terméséből várta néhány nyári hónapi munka után a lakosság nagyobb része egész esztendőre való élelmét és ruházatát, mely azt csak jó termés idején adhatta ki. A csekély mód azonban magában még nem tette volna elégedetlenné az alsó népet, mert a töröktől megtanulta, hogy kevéssel is beérheti az ember, hiábavalóság sokra törekedni s ennél többet ér a pihenés. De mikor betevő falatja is elfogyott: ez már kihozta sodrából. Az éhező és fázó nép felemelte szavát majd megalázódva, majd követelve és fenyegetőzve a város előljárói és az uradalmi tisztek előtt, hogy adja-

¹ Publikációk jegyzőkönyve 1790—1845-ig s tanács végzéseik.

² Publikációk jkve 1790-ből.

nak neki földet, hogy megélhessen. A tanács rendszerint magáévá tette e kívánságot s ismételt ízben perbe is szállott e miatt az urasággal, a mint ezt fentebb tüzetesen láttuk, ez uton azonban az élhetetlen szegénység sorsa meg nem javult. A földesuraság koronként annyit megtett, hogy az inség és a közterhek enyhítése végett a város közönségének újabb, a telki állományba be nem számított területeket bocsátott használatába (Rárós, Fecskés, Szikáncs stb.), részint állandóan, részint ideiglenesen, sőt nagyobb uradalmi földeket is engedett át a tanács rendelkezésére, minők Ujváros, Hajlás és a maradványföldek, legtöbbször kikötve, hogy ezeket apró részletekre osztva, a csekély bírtokú, vagy földetlen lakosok használatába adja át részint haszonbérért, részint a szokott úrbéri terhekért:¹ de e jóindulatnak épen a legszegényebbek mi hasznát sem látták, amennyiben ők adót úgy sem fizethettek, másfelől az újabb földekből is alig kaptak valamit, minthogy azok nagyrészt a végrehajtásnál a módosabb gazdáknak és tisztviselőknek mérték ki, amint erről az egykorú földlajstromok világosan tanúskodnak. Nem maradt tehát egyéb hátra a könnyőreletnél és a közsegélynél, melyet a város társadalma minden időben a legdícséretesebb módon nyitott meg a szegénység nyomorának enyhítése végett, a mint erről később a szellemi élet tárgyalásánál tüzetesen szólni fogunk.

A heverő munkaerő nagyságához s a pénz drágaságához képest a munkabér nem mondható alacsonynak. A török alatt, mikor kevés volt a magyar jobbágy, az alföldre seregestől tóduló tótok még az ötödik, hatodik, vagy hetedik részért csépeltek.² Később alább szállott a kereset s tarto-

¹ V. lt. Rvi. 3. A. es. 43. sz. V. tjkv, Proth. judic. VII. 297.

² Simplicissimus 6. kiadás, 157—158. ll.

zott mindenki a tanács, majd a vármegye által megszabott csekélyebb résszel is megelégedni, amiért a XIX. század elejétől kezdve a takarást és a nyomtatást is el kellett végezni: de ez nem volt általános szabály, mert külön takaró rész | 1812. is volt, t. i. 9—12-ik, — minőség szerint.¹ 1785-ben az árpát, zabot 8-adán takarták, 1790-ben pedig a városnak Ráróson 7—9-én takarnak és nyomtatnak. Ugyanazt a földet a tavaszi alá »5-dik dézmájából« adja ki. A megyebeli szegény | 1794. embereknek és cselédeknek a megyéből kimenni munka vállalás végett nem volt szabad, — a tolvajságok elhárítása miatt sem.² A mesterinasok, legények és a gazdasági cselédek általában »a gazda asztalánál« étkeztek. A cselédbér azonban arra az esetre is meg volt szabva, hogyha a cseléd maga élmezte magát. Az élmezési illetményt (»kommenciót«) a vármegye határozta meg s azt ez időben egy »első, vagyis a gazda személyét viselő faragó béresnél 9 köböl buza, 2 véka eleség, 8 itce vaj, félmázsa hús, 50 font szalonna, 20 font túró, 25 font só és egy béres szekér széna, vagy gaz, fűtésre« — képezte. A ruhacikkek és a bérföld értékét a hatóságilag megszabott pénzfizetésből, természetesen lefoglalták.³

A kapás nap-	1764-ben	1780-ban	1786-ban	1789-ben	1791-ben	1820-ban	1840-ben
szám volt	24 kr.	9 kr.	10-12 kr.	12 kr.	10 kr.	20 kr.	40 kr.
A szőlőmet-	—	12 kr.	12-14 kr.	—	12 kr.	—	—
szőké		(maga kenyé-					
		rén 17 kr.)					
A szőlőkötözőké	—	7 kr.	—	7 kr.	—	—	—
A kaszásoké	—	—	1784: 1 m.	17 kr.	—	1 v. frt	—
			(17 kr.)				
Szénagyűjtőké	—	—	—	12 kr.	—	—	—
Egy köb-öl föld kiásása	—	—	—	—	—	1826: 34 kr. ⁴	
s 10—20 öltre szállítása						a (Ferenc csatornánál)	

¹ V. tjk. IX. 172.

² Megyei limitatio 1812-ből a h.m.vásárhelyi szabó céh fratai közt.

³ U. o.

⁴ A pénznemek mai folyó értékei 1 kr. = 1'4 fillér,

Különösen tiltotta a tanács a gazdákat attól, hogy júliusban a kaszásoknak egy máriásnál többet adjanak s a tilalom ellen vétőket meg is csapatta. A gazdáját odahagyó cselédet megpálcázták s bérét visszatartották, a nyáját elhanyagoló pásztor szintén botütésekben részesült: ha pedig alkuját megmástitotta, »hazug pénzre«, 3 forintra, büntették. Az el nem szegődött szolgák, u. n. »betyárok«, 6—24 pálcát kaptak, melyet olyor pénzen is (6—12 frt) meg lehetett váltani. Ez a megtorlás különösen újév táján járta. Az éjjeli kóborló cselédnek szintén ez volt a büntetése. A szegény sorsú ember, a kinek gazdasága nem volt, mint említők, büntetés alatt tartozott arra való gyermekeit cselédnek elállítani, a hely nélkül valóknak szállást sem volt szabad adni. Az a gazda, ki a hatóság által megszabott bérnél többet ígért cselédjének, 12 frtra büntettetett.¹ A cselédek szegődtetését a tanács (s később a megye is) újévtől újévig határozta, még pedig a városházánál írott szer- | 1766. ződések útján. Ennél kevesebb időre fogadni cselédet tilos volt. A gazda és cseléd közti viszony régi idők óta emberséges és pátriárkális volt. Utóbbit a család tagjának tekintették, kinek a gazda asztalánál a helye s a ki gazdáját és gazdasszonyát »bátyjának«, illetve »nénjének« szólította. A cselédet ugyanaz a bánásmód illette meg, melyben a fiak vagy lányok részesültek, ide értve a fenytéseket is. A bírák is igazságot és méltányos-

1 máriás (16—17 kr.) = 23 fillér, 1 forint (rénes vagy váltó forint 60 kr.) = 84 fillér, 1 tallér (1 $\frac{1}{2}$ —2 frt) = 1 kor. 26 fill.—1 kor. 68 fill. Egy magyar forint (= 100 dénár, vagy pénz): 49 fillér, 1 dénár: $\frac{1}{2}$ fillér. A poltura a rfrtnak $\frac{1}{40}$ -ed része, mai értékben 2 $\frac{1}{2}$ fillér. A garas a rfrtnak $\frac{1}{30}$ -ad része, ma 4 $\frac{1}{2}$ fillér.

¹ V. lt. Proth. decis. IV. 156 (egy gazda 12 pálcát kap, amiért kaszásának egy hétre 2 frt bért adott).

ságot gyakoroltak az olykor, nagy ritkán, felmerült peres ügyekben, melyek ellátására később | 1786. II. József császár szintén humánus és méltányos rendeletet adott ki.¹ Tovább tartott a vármegyei szigorúbb rendszabály érvénye, mely sze- | 1812. rint a cselédet újévtől újévig egy esztendőre kellett fogadni a mezei pásztorok kivételével, kikre nézve a régibb határidő (Demeter-nap) tartatott fenn. Minden cseléd tartozott előbbi gazdájától bizonyítványt mutatni. A felmondás a cseléd részéről 6 hét, a gazda részéről 5. Szökött cseléd 24 pálcat vagy tömlőcöt kapott, egyszersmint köteleztetett szolgáltatása folytatására. Minden cseléd veréssel is kényszeríthető dolga teljesítésére, a szófogadatlan s főleg a tűzzel vigyázatlan 24 pálca- vagy korbácsütésre büntetetik. Hasonló büntetésben részesítendő a szabályt meg nem tartó gazda is (ha nemes, 24 frtra).²

A mezei pásztorok bére a kezökre bízott állatok számához volt szabva. Mint fentebb | 1776. említők, oláh s rác pásztorok nagyobb számban alkalmaztattak, sőt Károlyi Sándor a Maros mellől török lovászt is hozatott méneséhez. Később másuvá való cselédtől útlevelet követeltek.

A cselédbérekéről a következő jegyzék ad tájékozást:

Cselédbérek H.m.vásárhelyen.³

1730. csikós bojtár: 8 tallér, egész ruha s bőrkapca.

1739. csikós: 17 tallér, egész ruha.

1745. csikós: 20 tallér, 1 suba, 1 szűr, 2 pár fehér ruha, nadrág.

1750. csikós: 40 frt, 1 pár csizma, 1 juhbőr, 1 salavardi.

1755. csikós: 24 frt, süveg, csizma, 2 pár fehér ruha, 1 nadrág, 1 bőrkapca, 1 juhbőr.

¹ Lásd ezt V. lt. Rvi. 26. cs. 18. sz.

² Csongrádmegye limitációja 1812-ből.

³ Egy évre, pásztoroknál egy idényre számítva.

1776. a város fejős juhásza: 3 frt 41 kr., elletésért 4 frt, 8 véka buza, 4 v. liszt, 1—1 bocskor, 14 bárány, hetenk. 4 kenyér, 3 font szalonna.
1780. szőlőcsősz: 1 napi kapa után 3—6 kr.
1784. szolgálo: 14—16 frt.
1788. juhász: 10—20 r. frt, 6 véka buza, 1 suba, 1 pár csizma, 2 pár bakkancs, 16—30 bárány.
1788. csikós: 32—65 frt, 2—3 pár csizma, 1 suba.
1788. tehenész: 56 r. frt, 2 pár csizma.
1788. kanász: 30—50 frt, 6 v. árpa, 2 suba v. ködmön, 4 db $\frac{1}{2}$ éves malac.
1789. első ökörpásztor: darabszámtól 1 frt.
1789. második ökörpásztor: 3 máriás, 1 pár bakkancs.
1789. ökörcsordás: darabszámtól 1 máriás, vagy $\frac{1}{2}$ véka buza.
1803. város kocsisa: 140 frt, 3 pár csizma, 10 drb marhalegeltetés.
1807. szolgálo: 22 frt, 2 pár csizma, posztó rékli, két ingváll, 2 kötő, egyik fényes.
1807. kisbéres: szűr (7 frt), kankó (4 frt), kalap.
1808. a pap kocsisa: 50 frt, negyedfű üsző, négy köb. buza, négy köb. árpa, egy malac, 3 marhateeltetés, 2 frt ára kukoricaföld, 2 pár bocskor, 2 pár csizma; második béres: 50 frt. két köb. vetés, egy harmadfű üsző. egy süldő malac, 2 pár uj csizma, 2 frt ára kukoricaföld szántással, két marhateeltetés, egy kocsi ganéj, egy véka kendernagvetés.
1809. béres: összes fizetése pénztárkben 208 frt.
1809. egy másik öreg béres: 80 frt, két köb. vetés, fehér ujjas mándli, 2 pár csizma, egy kocsi tűzrevaló, 6 köb. örlés.
1810. város gulyása: 200 frt, 1 mázsa hús, 1 suba, vetés alá köblös föld, 24 drb marhalegeltetés, bojtárt maga tart.
1810. béres: 60 frt, 7 köb. buza, 7 köb. árpa, 2 eszt. süldő, 2 p. csizma.
1811. város gulyása: 750 frt, 1 mázsa hús, 3 p. csizma, 1 suba, 10 löteeltetés, 30 drb marhateeltetés.
1811. béres: 60 frt, 7 köb. buza, 7 köb. árpa, 1 disznó, 2 pár csizma, egy marhalegeltetés.
1811. szolgálo: 6 frt, 3 frtos rokolya és kötő, 2 p. csizma, egy rekli, nyakba való kendő, egy p. fejez ruha, lajbli.
1812. gulyás: 250—325 frt, 15—27 drb marhateeltetés és tartás.
1812. tehén csordás: minden drbtól 12 kr., 1 kenyér és $\frac{1}{2}$ itce főzelék, $\frac{1}{2}$ font szalonna.
1812. szolgálo: 25—40 frt.
1812. béres: 45—60 frt.
1814. kisbíró városnál: 6 frt.
1816. számadó gulyás: 100 frt, 2 suba, 4 pár csizma, 16 marhalegeltetés, 4 löteeltetés, 5 köblös föld.
1816. a felkész kocsisa: 5 frt, subára 35 frt, 3 köből buza, 3 köből árpa, 2 pár csizma, 2 frt árú kukoricaföld.
1819. kocsis: 35 frt, egy pár csizma, egy talpalás, 1 éves disznó, egy kalap.
1819. szolgálo: 5 frt, egy ünneplő ruha, 1 mente szabású ködmen, 1 ünneplő kendő, 1 pamuk kötő, 2 p. fehér ruha, 1 p. csizm., 1 p. fejelés.
1820. bérese: 80 frt, 40 font só, 50 font szalonna, 8 köb. buza, 10 köb. árpa, 2 véka kása, 1 szekér és 1 kocsi tüzelő.
1820. kocsis: 120 frt, 8 köből buza, 8 köből árpa.
1822. kocsis: 55 frt, 1 ruha, 2 pár csizma, 2 pár fehér ruha, egy ujjas mándli, 1 kalap, 1 nyakra való.
1823. szolgálo: 10 frt, cifra rokolya, lion kötő sütét, 1 fényes kötő, 2 konyha kötő, 1 török kazimir kendő, 1 miskolci pamuk kendő, 2 ingváll, 2 pöndöl, 2 puszli, 1 rékli.

1830. béres: 24 frt, 5 köb. árpa, 5 köb. buza, 1 bekecs, 1 pár csizma, 1 ürű, 1 malac, 3 marhalegeltetés, 6 frt ára kukoricaföld, 2 kocsi szálas tűzrevaló.
1832. szolgáló: 27 frt, 2 ingváll, 2 konyhakötő, 2 pöndöl, 2 p. topánka.
1834. béres: 34 frt, 4 köböl buza, 4 köböl árpa, 1 szűr, 1 kalap, 2 pár csizma, 1 ürű, 1 disznó, 1 véka kendermag, 6 frt ára kukoricaföld, 2 marhalegeltetés, 2 kocsi szálas tűzrevaló, 1 szappan.
1834. város béresei: 70 frt, 40 véka buza, 40 véka árpa, 80 font szalonna, 2 véka kása, 40 drb só, 2 kocsi tűzrevaló.
1834. szolgáló: 5 frt, 1 csurak, 1 rokolya, 2 ingváll, 1 keszkenő, 3 konyhakötő, 1 rekli, 2 pöndöl, 2 pár topánka.
1839. kocsis: 5 frt, suba 14 frt, ködmön 3 frt, malac 5 frt, 1 mándli, 1 nyakravaló, 1 sipka 3 frt, 2 pár csizma, 2 pár fehér ruha, összesen 47 frt értékben.
1840. béres: 33 frt, 4 köböl buza, 4 köböl árpa, 1 bekecs, 2 pár csizma, 1 kalap, 1 birka, 1 sertés, 3 kocsi szálas tűzrevaló.
1845. béres: 30 frt, 4 köböl buza, 4 köböl árpa, 1 szűr, 1 kankó, 2 pár csizma, 1 bakkancs, 1 birka, 1 malac, 2 marhalegeltetés, 2 kocsi szálas tűzrevaló.
1845. pincér: havi 30 v. frt (koszt nélkül).
1845. szolgáló: 30 frt, 1 ködmen, 2 ing, 1 keszkenő, 2 konyhakötő, 2 pöndöl, 2 pár topánka, 1 tál.
1846. béres: 80 frt, 5 köböl buza, 5 köböl árpa, 1 disznó, kukoricaföld feléből, 3 kocsi szálas tűzrevaló.
1846. egyházi cseléd: 12 frt.
1846. szolgáló: 30 frt, 2 ingváll, 2 konyhakötő, 2 pöndöl, 2 p. topánka.
1846. harangozó: 15 frt.
1847. béres: 50 frt, 4 köböl buza, 4 köböl árpa, 2 pár csizma, 1 pár bocskor, 1 birka, 1 malac, 1 marhalegeltetés, kukoricaföld feléből, 2 kocsi szálas tűzrevaló.
1847. szolgáló: 20 frt, 2 ing, 2 keszkenő, 2 konyhakötő, 1 rekli, 2 pöndöl, 2 pár topánka, 1 tál.

A nyomor enyhítése országos és helyi intézkedések tárgya volt. A török dúlások következtében beállott éhség és éhség idején mindjárt Mohács után megszabta az országgyűlés a méltányos becsárakat, elengedte a leégett házak adóját s az összes vámokat eltörölte.¹ Mikor pedig a nemesek és jobbágyok a polgárháború, a német és magyar katonai csapatok zsarolásai stb. következtében földönfutókká lettek és koldusbotra jutottak, mikor megszűnt minden adófizetés, kivéve, amelyet erővel hajtottak be, minden törvénykezés és felsőbb közigazgatás: a helyi egyházi és világi közös kormány vette magára a tehetetlen szegényekről való gondosko-

¹ Fraknoi, M. orsz. gyűl. eml. I. 202.

dást s az isteni törvényre támaszkodó keresztyén irgalmasság ellátta ezeket a legszükségesebbekkel, akkor is, mikor a polgári társadalom és közélet ismét visszanyerte régi törvényes formáit. A közélet az emberiesség és a nemes jótékonyság érzeit rendszeresen ápolta, beoltotta a nemzedékekbe, úgyhogy azok a nép lelkületének legszebb tulajdonságává képződtek ki. A város és az egyházak időnként növekvő mérvben rendszeresen táplálták és ruházták a szűkölködőket és a szegény árvákat. A ref. egyháznak és a városnak különösen gondja volt a tanulókra és az alumnus deákokra is, kiknek részére pénz- és terménybeli gyűjtéseket, úgynevezett kántációkat engedélyeztek,¹ s ház sorjába főzetek. A végrendelkezők évenként 1730—1735-ig 2—8 esetben, 1751—1773-ig 1—18 esetben hagyományoztak az egyházaknak is, 1768—1785-ig 67 hagyományozó részéről 1380 frt gyűlt be, nem számítva a hagyományozott állatokat, házakat, szőlőket stb. A ref. egyház kimondta, hogy ha a tehetetlen 1825. árva gyermekek számára a templomi adakozásból nem folynék be elég költség, az egyház ki fogja pótolni, csakhogy a maga árváit eltarthassa. Ezenkívül olykor búzát osztott ki a tehetetlen szegényeknek, az elhaltaknak pedig koporsót vásároltatott stb. Némelyek e célra s a szegény diákoknak nagyobb adományokat és alapítványokat is tettek. Így Csáki Anna Feketéné (1753.), Török Ferenc uradalmi ügyész, Kovács Márton és Hodossy Mihály (1771.), Beretvás József, Csernovics Pál² (1836.) és újévi köszöntések váltsága fejében a helybeli urak (1833.). A szegénység nagyobb mérvű segélyezését azonban az inség rendszeresen előforduló éveiben a város-

¹ A városi tanács 1787-diki rendelete a ref. egyház jk.-ben II. 15.

² Fia tanult az itteni iskolában.

házánál intézték, mint ezt fentebb tűzetesen láttuk. Ezenkívül a város szintén tartott árvákat, kiknek szükség esetén szoptatós dajkákat is rendelt, és szegény betegeket segélyezett, s ős idők óta szintén koporsót is adatott a gyámoltalan halottaknak. A város rendezte a felebaráti segélygyűjtést a tűz, vagy más szerencsétlenség által károsultak javára, akár helybeliek, akár vidékiek voltak ezek s a lakosság a legnemesebb versenyre kelt a közelebbi s távolabbi községek nyomorának enyhítésében, úgyhogy nemeslelkűségére minden szerencsétlen bizton számíthatott. A károsult községek e célra rendszerint külön megbízottakat küldtek hozzánk, kik esküdeink vezetése mellett járták fel a tizedeket, aztán elszállították a begyűlt terményt s a készpénzt, melyeket a folyamodó előljáróság testvéries, meleghangú levelekben köszönt meg. Így egy-egy alkalommal 50—200, sőt olykor 900—1000 frtra is felszaporodott a nálunk begyűlt segedelem, amint e felől Debeiliácsa (1797), Gyula (1801.), Szentandrás (1808.), Győr (1810.), Kecskemét (1819.), Gyoma (1813.), Kunszentmárton (1823.), Pest (1825.), Nagykőrös, Pozsony, Makó, Szalonta (1794—1838.), Miskolc (1843.) stb. városok a hozzánk írt köszönő levelekben külön-külön s némelyik ismételt ízben is hálásan bizonytságot tettek.

Koldus kevés volt, mert a fiaikat kötelezte a tanács, hogy »szüléiket el ne hagyják, hanem azokat illendőképen táplálják.«¹ Egyébként az ügyefogyott s munkatehetetlen szegények a bíraktól ős idők óta »rezet« (»kolduspecsétet«) vagy »címet« kaptak, melylyel felszabadítottak, hogy szerdán és szombaton házaljanak, vasárnaponként pedig a

¹ A városi tanács 1787-ki rendelete a ref. egyh. jkvben II. 15.

templom pitvarán kívül álljanak. A templomok seprésére rendszerint őket alkalmazták. Ettől azonban, valamint a templomok előtt való állástól is az előfordúlt visszaélések miatt később eltiltattak. 1820. Mindenki, aki élni nem tudott, utasított, 1782.

71. sz. A város koldusainak címere.

hogy a városházánál jelentkezék. Munkabíró koldusok tetten érés esetén megbotoztattak (1795). Szegényápoló ház állításáról a tanács már 1826. óta határozgatott s 1845-ig van is nyoma egy ily intézetnek: de mikor egy-egy ínséges év beköszöntött, a városban annyi volt az élni nem tudó ínséges, hogy intézeti elhelyezésre gondolni is

képtelenség lett volna. Így 1847-ben körülbelül ezer család volt kenyér, tűzrevaló és kereset nélkül, a kiket csak terménybeli segedelem osztása által lehetett az elpusztulástól megóvni.¹ Ilyenkor a köznyomor enyhítésére a városi takarékszállás is, mely egyébként 1826—45-ig létezett, elégtelennek bizonyult.

Minthogy pedig a vagyoni, jövedelmi és kereseti állapotok és ügyek teljes megítéléséhez és méltatásához azt is tudni kell, hogy mik voltak időnként az egyes cikkek árai, ez okból közöljük az alábbi árjegyzéket, általában előre megjegyezvén, hogy ez árak legnagyobb részét, ép' úgy, mint a munka- és cselédbéreket is, majd a községi előjárók, majd a vármegye, majd maga az országgyűlés szabta meg s erősen tilalmazta az azoktól való eltérést, a mit azonban sok esetben nem tar-

¹ V. lt. Rvi. A. 3. cs. 27. sz. Az 1846 7-ki ínségről V. tjk. XVII. 131., 132., 136.

tottak meg. A török idejében, mikor a forgalom és kereskedés meg volt bénítva, a pénz pedig igen drága volt, általában nagy olcsóság uralkodott Alsó-Magyarországon, a min az itt levő külföldiek nem győztek eléggé csodálkozni.¹ Az árak az országban ekkor így állottak :

- 1550-ben : Egy közönséges ló 5—10 frt, egy véka buza 33 dénár, egy véka árpa 15—20 dr, 1 font hús 1 dr, 1 pint bor 6 dr.
 1563-ban : Egy nagy szekéi széna 60 dr, 1 köből búzaliszt 20 dr, 1 köből árpa 13 dr, 1 font hárcsa 4 dr, 5 tojás 1 dr, 1 tyúk 4 dr, 1 pint paszuly, vagy borsó 2 dr, 1 jó malac 8 dr, 1 kövér lúd 6 dr, 1 font vaj 7 dr, 1 font füstölt szalonna 4 dr, 1 font marhahús 2 dr.
 1589-ben : Egy köből buza 25 dr.
 1659-ben : Egy kocka kósó 12 dr.
 1665-ben : Egy font marhahús 4 dr.
 1689-ben : Egy ökör 10 tallér, egy ló 2—15 frt, egy tehén 8 frt, egy bornyú 4 tallér.

Mikor az árak valami okból felszöktek, az országgyűlés szigorú határozatokkal és limitációkkal igyekezett segíteni a drágaságon. A vármegyék általában a rendes olcsó árakoz képest szabták meg a munka- és cselédbéreket, a mesterlegények, az iparcikkek, élelmiszerek árát s a vendéglői díjakat, a melyeknél azonban minden időben elég nagy változatosságot és eltérést tapasztalhatunk. Csongrád-megye a kereskedőknek megparancsolta, hogy portékáik után 25% haszonnal elégedjenek 1713 meg.² A francia háború alkalmával az ércpénz külföldre vándorolván, az itthon maradt bankó-cédulák értéke nagyon megkevesebbült, később 1807.

¹ Adam Rennem, Ein gantz nev Reysebuch stb. Nürnberg 1622, 25. l.

² V. lt. Rvi. 3. b. cs. 101. sz.

Ferenc császár, hogy birodalma adósságait fizethesse, a közforgalomban maga is egy ötödére | 1811. szállította azt le -- a lakosság iszonyú kárára. A piaci árak felől csak 1841. óta vezettek az uradalom rendeletéből városunkban hivatalos jegyzéket, melyet a felsőbb hatóságokhoz küldöztek el. Az ország különböző részein a termények árára nézve koronként nagy eltérések mutatkoztak. Így például a buzának köble 1781-ben Pozsonyban 2 frt 21 kr., Győrben 2 frt 09 kr., Nagyváradon 1 frt 15 kr. volt; 1818. decemberben Bécsben 4 frt 60 kr., Szegeden 7 frt, Pesten 9 frt 30 kr.; 1826. ápr. ban Temesvárt 4 frt, Győrben 4 frt 36 kr., Miskolcon 5 frt 16 kr., Debrecenben 6 frt 50 kr.; 1827-ben Pesten 8 frt 20 kr., Győrön 6 frt 48 kr., Debrecenben 4 frt 55 kr.

Az iparcikkek árát eleintén magok a céhek, majd koronként a vármegye szabták meg a törvényhatóság egész területére egyenlő összegekben. Ez később terjedelmes nyomtatott művekben történt, melyeket a hatóságokhoz és céhekhez szoktak megküldeni. Különösen tűzetes munkálatok az 1803. és 1812-ikiék.

A nálunk szokásos árak felől az egykorú iratokban szétszórt adatok nyomán a következő lajstromot adhatom:

Árak H.m.vásárhelyen.

1702. Gabona köble 60 dénár, árpa 40 dr, zab 25 dr, köles 1 frt 40 dr.
 1708. Dohány, egy font 1 rfrt.
 1714. Dolmán varrásáért 1—2 frt, nadrágért 10—40 poltura, mentéért 3 garastól 2 frtig, női ruháért 1½—3½ frt, férfi csizma varrásáért 20 poltura, nőiért 18 polt.¹
 1715. Buza köble 3 máriástól 1 m. frtig.

¹ Az anyagot a megrendelő adja mind a ruhához, mind a csizmához.

1719. Pálinka itcéje 12—16 poltra.
1722. Pálinka akója 5 frt.
1723. Egy marha 10 frt.
1726. Marha 40—42 tallér, tinó párja 18—20 tallér, tehen 12—13 tallér.
1727. Bárány 10 dénár, 1 kas méh 10 dénár.
1732. Marhabőr párja 10 máriás.
1732. Tinó 6 frt, borjú 7 frt, só mázsája 3 frt, csizma párja 2 frt, széna boglya 1 frt, nyers marhabőr párja 12—12. máriás.
1738. Ház 14 frt, ökör párja 54 frt, malac, hízott, 7 frt, juh 2 frt, borjú 4 frt, lúd 12 kr., tyúk 6 kr., hús mázsája 3 frt 20 kr., bor akója 3 frt.
1744. Szállás (tanya) 3 frt, ló 18 frt, buza köhle 1 frt 25 kr., kenyér 9 kr., hús 3 kr., kősó 3 frt 15 kr.
1749. Ház 44—158 frt, szálló útja 1 frt, istálló 12 frt, bor akója 1—3 frt.
1751. Ló 20—250 frt, tehen 40—80 frt, buza pözsönyi mérője 2 frt 45 kr., zab 1 frt 36 kr., mente 20 frt, szálló föld 120 frt, csizma 1 frt 54 krtól 1 frt 80 krig, süveg 45—70 kr.
1752. Ház 50 frt.
1756. Ház 28—100 frt, ló 19 frt, juh 30 kr.
1757. Tehen 12 frt, csikó 13 frt 30 kr., buza 2 frt 24 kr.
1761. Ház 50—60 frt, malom 120 frt, ökör 28 frt, üsző, 3-ad fű, 12 frt, bor akója 2 frt, itcéje 4 kr., suba 3 frt.
1766. Ház 120 frt, ökör 27 tallér, bor 1 frt 25 kr., széna boglya 3 máriás.
1770. Ház 40—160 frt, malom 180 frt, ló 30—40 frt, ökör 30 frt, tehen 13 frt 50 kr.tól 18 frt-ig, borjú 5 frt, bor, budai ó. 4—5 frt, helybeli 1—2 frt.
1774. Ház 30—380 frt, szárazmalom 374 frt, szálló útja 25—75 kr.
1775. Ló 20 frt, kos, ürű 2 frt 36 kr.
1780. Ház 40—193 frt, szálló útja 70 kr., ló 13 frt, tehen 16 frt, tinó, 3—4-ed fű, 30—50 frt, juh 6 máriás, zab 45—51 kr.
1784. Szárazmalom 300 frt, buza 2 frt, árpa 1—3 frt, zab 12 garas.
1785. Ló 13—34 frt, tehen 20 frt, borjú 36—39 kr., széna 1 frt 30 kr.
1788. Telekföld épületekkel együtt 65 frt.
1789. Buza 50 kr., árpa 20 kr., széna rudasa 6 kr., szalma öle 2 frt.

1790. Ház melléképületekkel 582 frt, buza 8 frt, kenyér 30 kr., bor akója 2 frt.
1795. Ház 148 frt, malom 400 frt, haszonbér az ujjvárosi pusztán 30 frt, ökör (1794.) 38 frt, buza (1794.) 4—10 frt, árpa 4 frt, bor, itce, 7 kr., széna (1794.) 1 öl 80 frt.
1796. Telekföld haszonbére 22—30 frt.
1798. Buza 1 frt 45 kr.-tól 2 frtig, árpa 1 frt 30 kr., bor akója 2 frt 30 kr., gyékény, kéve, 5 kr., vas mázsája 8 frt 15 kr.
1799. Egy telekföld haszonbére 22 frt 24 kr., vizimalom 547—1100 frt, juh 3 frt, buza 1 frt 42 kr., árpa köble 1 frt, bor akója 1 frt 30 kr.-tól 3 frtig, mész köble 2 frt.
1800. Kétszeres 2 frt 30 kr., széna mázsája 20 kr., dohány 5 frt, ökör 50 frt, árpa 1 frt.
1801. Juh 3 frt, buza 4—5 frt, árpa 3 frt, zab 1 frt 30 krtól 2 frt 15 krig. (Bor nem lett a kései fagy miatt.)
1802. Ház 111—315 frt, ujjvárosi föld haszonbére 47 frt, tehén 37 frt.
1803. Ház 400 frt, ruhatartó almáriom fenyőfából 7—10 frt, asztal 6—15 frt, nyoszolya 5—10 frt, 1 telekföld haszonbére 35 frt, ló 80 frt, buza 4 frt, árpa 1 frt 36 kr., zab 1 frt 36 kr., bor akója 4 frt 30 kr., szűr 4—6 frt, kalap 1—6 frt, süveg 45 kr., bőrsüveg 45 krtól 2 frtig, mente 8—60 frt, mész köble 3 frt 30 kr., 1000 vályog 3 frt, bor akója 6 frt.
1804. Ház 200 frt, szőlő utja 9 frt, fias tehén 50 frt, borjú 8 frt, malac 1 frt, bor akója 4 frt 30 kr., szalma kocsija 2 frt, vas fontja 12 kr.
1805. Ház 595 frt, 1 telekföld haszonbére 35 frt, ökör 101 frt, tehén 63 frt, bárány 1 frt 30 kr., fa öte 2 frt.
1806. Ház 350 frt, bor itcéje 16 kr., fa öle 9 frt.
1807. Marhahús 9½ kr., sertéshús 10 kr., bárányhús 9½ kr., szalonna 30 kr.
1808. Város ménje 150 frt, buza 13 frt, kapás gyermek napszáma 12 kr., árva gyermekek évi tartása 50 frt, szőlőkötözők napszáma 10 kr. Egy drb marha 74—200 frt, a lelkésznek nadrág s mellény 24 frt 36 kr., kalap 6 frt, puska 42 frt, a lelkészné cipője 3 frt.
1809. Ökör párja 425 frt, szüldő 29 frt, buza köble 11 frt 12 kr., árpa 5 frt, bor 4—15 frt, csizma párja 8 frt, pálinkafőző üst 100—230 frt, mosóüst 30—40 frt.
1810. Istálló, rossz, 16—36 frt, tehén 170 frt, ökör párja

- 650—710 frt, buza köble 8—10 frt, bor 12 frt, 1 rudas széna 1 frt 15 kr., kapa 2 frt.
1811. Ház 1000—1200 (utóbbik a Bereczk lelkészé) frt, szőlő utja 24 frt, ló 35—300 frt, ökör párja 85—100 frt, árpa 4—5 frt, csizma 3—4 frt, süveg 45 krtól 2 frtig, szűr 2—6 frt, nadrág 2 frt 15 kr., dolmány 3 frt 30 kr., fa (öl) 27 frt, suba 50 frt, kankó 20 frt.
1812. Dolmány 2 frt 30 kr., szűr 2—6 frt, suba 20 frt, szűr-nadrág 1 frt 30 krtól 3 frtig, csizma 3—5 frt. Vendéglői árak: egy adag leves 2 kr., tehénhús hozzávalóval együtt 4 kr., vastagétel 5 kr., téisztásétel 8 kr., marhapecsénye 4 kr., sertés 8 kr., egy negyed csirke, liba vagy kacska 8 kr., pulyka, bornyu, hal 12 kr., az ebéd ára társaságban 3 tál étellel 10 kr., 4 tálért 16 kr., 6-ért 30 kr.
1813. Egy hold föld haszonbére 84 frt, ökör párja 100—150 frt, buza köble 7 frt, árpa 4 frt, csizma 4 frt 50 kr. Egy hold legelő haszonbér Korhányon 1 frt 10 kr.
1814. Ökör párja 290—300 frt, buza köble 14 frt, árpa 6 frt 50 kr., bor akója 8—11 frt.
1815. Buza 16 frt, árpa 6 frt, szőlő 20 frt.
1816. Ház 150—400 frt, szőlő utja 11 frt 25 kr.
1817. Ökör 168 frt, ló 180 frt, juh 2 frt.
1818. Buza 45 frt, árpa 20 frt, zab 10 frt.
1819. Ház 795 frt, buza 4—5 frt, árpa 2 frt, kétszeres 4—5 frt.
1820. Paripa 16 700 frt, juh 10 frt, zab 2—3 frt.
1824. Bornyú 10 frt, juh 3 frt, buza 3 frt 30 kr.
1825. Ház 122—400 frt, szőlő utja 2 frt, paripa csikó 150 frt, tehén 40 frt, ökör 59—100 frt, árpa 1 frt 30 kr., csizma 5—6 frt.
1829. Ház 220—600 frt, ló 103 frt, csikó 23 frt, tehén 40 frt, ökör 75 frt, buza 4 frt 30 krtól 6 frt 30 kr.-ig, árpa 2 frt 30 kr.
1832. Telekföld haszonbére 200 m. frt és 4 itce vaj (1832—6-ig)
1835. Cseresznye 1 itce 8 kr., tojás, 1 drb, 3 kr., kappan 36 kr., méz, egy itce, 2 frt.
1836. Ház 800—950 frt, szőlő utja 2 frt 70 kr., ló 42 frt, borjú, ökör, 20 frt, fias tehén 80 frt, buza 5—35 frt, árpa 2 frt 30 krtól 4 frtig, fekete posztó 3 frt 18 kr.
1840. Ház 1500—15000 frt, sertés 25 frt, malac 5 frt, buza 6 frt, árpa 2 frt 30 kr.
1841. Föld, $\frac{1}{4}$ telek, 500—800 frt (a nyomási és a pusztai szántóföld drágább!), suba 14 frt, ködmen 3 frt, csizma 5 frt, fehér ruha 4 frt.

1845. Házbér a Nagy (most Andrássy)-utcán (Kovács Ferenc-féle) 400 v. frt, egy billiárdasztal 800 v. frt, fa öle 12 v. frt, 24 játék m. kártya 2 v. frt, fali óra (kaszinóé) 45 frt, függönynek való kárton rófe 39 v. kr.
1846. Két ökör 115—290 frt, buza köble 11 frt, árpa 4 frt 50 kr., 120 kéve nád 2 frt 50 kr., bor akója 7 frt, csizma 7 frt, tűzifa öle 14 frt, szalma kocsija 4 frt 15 kr.
1847. Buza 40 frt, egy kenyér 1 frt 18 kr., egy akó bor 7 frt 30 kr., egy öl fa 16 frt, egy itce pálinka 24 kr., egy font szalonna 20 kr., egy akó ser 18 frt, egy font marhahús 12 kr., egy font gyertya 20 kr., egy pár kappan 1 frt 40 kr, egy ölös malac 1 frt 05 kr.
1848. Ló 125 frttól 177 frtig, bor akója 9 frt.
-